

Gatis Ozoliņš

Dr. philol., folkloras pētnieks,

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts

Dr. philol., folklore researcher,

Institute of Literature, Folklore and Art of the University of Latvia

E-pasts / e-mail: gatis.ozolins@lulfmi.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2024.0054.02

Vai Latvijā ir pilsētas folkloras?

Is There Urban Folklore in Latvia?

Atslēgvārdi:

mūsdienu folkloras,
pilsētas teika,
pilsētas naratīvi,
bērnības atmiņas,
vides (vides pieredzes) stāsti

Keywords:

contemporary folklore,
urban legend,
urban narratives,
childhood memories,
environmental (environmental experience)
stories

Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes atbalstītajā LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta projektā "Pieredze pilsētā: naratīvi, atmiņas, vietas mantojums" (Nr. Izp-2020/1-0096).

Kopsavilkums

Rakstā aplūkoti līdzšinējie pētījumi un publikācijas, kas aktualizējuši ideju par latviešu folkloras iespējamu daļu – pilsētas folkloru. Secīgi aplūkojot intereses veidošanos par pilsētas tradīcijām un tekstiem, secināts, ka interese par pilsētas tipiēm Latvijā vērojama jau 20. gs. 20.–30. gados, tomēr ne starptautiskajā, ne Latvijas folkloristikā pilsēta vēl nekļūst par nozīmīgu izpētes jomu. Pavērsiens, kas starptautiskajā folkloristikā pievērš uzmanību pilsētas tradīcijām un tekstiem, vērojams 20. gs. 70. gados, bet Latviju sasniedz 90. gados līdz ar latviešu folkloristu atgriešanos starptautiskajā folkloristikā pēc ilgstoša padomju okupācijas perioda ar tam raksturīgajām folkloristikas metodēm. Tas izraisa vairāku pētnieku (Guntis Pakalns, Dace Bula u. c.) padziļinātu pievēršanos pilsētai, arī masu mediju telpā vērojama interese par pilsētas folkloru. Turpmākie pētījumi galvenokārt pievēršas pilsētas teikas un Rīgas apkaimju pētniecībai. Latvijā fiksētas starptautiski zināmas pilsētas teikas, tomēr tās, lai arī ikdienā stāstītas, publicētas masu medijos, nav guvušas lielu un ilgstošu interesi, nav pierakstītas un nav būtiski ietekmējušas vietējos kultūras procesus. Rīgas apkaimju izpētei veltīti vairāki pētnieciskie projekti, kas uz pilsētu lūkojušies plašāk, izrādot interesi ne tikai par stāstiem, bet arī dzīvi (ikdienu, svētki, tradīcijas utt.) pilsētas apkaimēs. Kopumā jāsecina, ka pilsētas folkloru Latvijā pārstāv pilsētas teikas (fiksētas nelielā skaitā) un ar plašākām pilsētas studijām saistīto naratīvu/stāstu pierakstīšana un izpēte.

Summary

The paper examines previous research and publications that have explored the concept of urban folklore as a potential component of Latvian folklore. A comprehensive review of the growing interest in urban traditions and texts suggests that in Latvia, fascination with city life dates back to the 1920s and 1930s; however, neither internationally nor within Latvian folklore has the urban environment been extensively researched. A shift in this perspective began to emerge in the 1970s, as international folklore researchers started showing interest in urban traditions, though it was not until the 1990s that Latvian folklorists re-entered the field of international folklore studies. This prompted several researchers, including Guntis Pakalns and Dace Bula, to focus more closely on urban environments, with some attention from the mass media as well. Subsequent research primarily focused on exploring urban legends in and around Riga. While a few internationally recognised urban legends have been registered in Latvia, they have not garnered significant and enduring interest, nor have they made a substantial impact on local cultural processes. Several research projects concentrated on the exploration of Riga and its surroundings, taking a broader approach by examining not only stories but also the everyday life, festivities, and traditions of urban areas. In summary, urban folklore in Latvia is primarily represented by a limited number of urban legends and research efforts aimed at documenting narratives and legends related to broader urban studies.

levads

Raksta mērķis ir noskaidrot, vai iespējams precīzi definēt, nošķirt un aprakstīt tādu folkloras materiālu kopu, ko varētu apzīmēt ar apkopojošu jēdzienu “pilsētas folklorā Latvijā”, un konstatēt tās pētniecisko tradīciju. Mērķa sasniegšanai izvirzīts viens galvenais pētnieciskais jautājums: (1) kā un vai līdz šim latviešu folkloristikā vākta un pētīta pilsētas folklorā? Līdzās tam īsāk aplūkoti šādi pētnieciskie jautājumi: (2) kādas liecības un materiālus pētnieki līdz šim uzskatījuši par piederīgiem pilsētas folklorai; (3) vai folkloras pētnieku līdz šim apkopotais materiāls par pilsētu ir definējams kā pilsētas folklorā; (4) kādi materiāli potenciāli uzskatāmi par pilsētas folkloru? Rakstā izvirzīta hipotēze, ka nav pamata runāt par pilsētas folkloru Latvijā, tā vietā būtu jārunā par daudzveidīgu un atšķirīgu tekstu kopumu – mūsdienu folkloru, kurā daudzi no tekstiem ir saistīti kā ar senākiem folkloras slāņiem, kas fiksēti kopš 19. gs., tā ar mūsdienu urbāno dzīvesveidu un telpu, un neveido kompaktu, precīzi nošķiramu un aprakstāmu pilsētas folkloras Latvijā tekstu korpusu. Rakstā atlasītais materiāls un pētnieku pieejas analizētas starptautiskās un latviešu folkloristikas atzinumu kontekstā.

Latvijā pilsētas folkloras izpēte aizsākās 20. gadsimta 90. gadu sākumā, atsevišķiem pētniekiem pievēršoties pilsētas apkaimju kopienām un naratīviem, bērņības atmiņām pilsētu mikrorajonos, pilsētas (arī – mūsdienu) teikai (*urban legend*) u. c. urbānās kultūras izpētes jautājumiem. Latvieši folkloristi šajā laikā sāka intensīvi iepazīt starptautiskās folkloristikas pētnieciskās pieejas un skolas, atjaunoja un iedibināja jaunus kontaktus gan ar Baltijas, gan Ziemeļvalstu un Vācijas, ASV u. c. valstu folkloristikas centriem un akadēmiskajām institūcijām (Bula 1992: 44), piedalījās starptautiskajos zinātniskajos forumos un paši organizēja nozīmīgas akadēmiskās konferences, kurās tika prezentēti jaunākie pētījumi¹. To varētu raksturot kā intensīvu latviešu folkloristu atgriešanās laiku starptautiskajā folkloristikā. Viena no norisēm, kas uzskatāma par laikmeta un latviešu folkloristu pētnieciskās paradigmas izmaiņu robežšķirtni, bija 11. Krišjāņa Barona konference “Rīga, Rīga, kas tā Rīga: Rīga, folklorā, arheoloģijā”, kas norisinājās 1992. gada 30. oktobrī Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē.² Konferenci rīkoja Latviešu folkloras krātuves pētnieki, kuru pārstāvētā

1 Folkloras konference *Folksongs: Text and Voice* Lielupē 1994. gada 20.–24. septembrī (rīcības komitejas vadītāji Kārlis Arājs un Dace Bula); starptautisks simpozījs *Folklore, Communications, and Society*, vadītājs Ričards Baumans, Rīgā 1995. gada 17.–19. jūlijā (rīcības komitejas vadītājas Dace Bula un Daina Jurika). (Reidzāne 1995: 2–3)

2 Īsi uz konferences gaitu, nozīmi un iezīmētajām perspektīvām atskatījušies vairāki pētnieki (Olšteina 1992: 1; Čākurs 1992: 6; Briedis 1993: 28–30).

institūcija togad bija atguvusi savu vēsturisko nosaukumu. Konferencē tika nolasīti pieci referāti.³ Viena no pēdējām pilsētpētniecībai veltītajām konferencēm bija 42. Krišjāņa Barona konference 2022 "Pieredze pilsētā", kas norisinājās Latvijas Nacionālās bibliotēkas telpās 2022. gada 14.–15. novembrī. Pētnieki 26 referātos pievērsās urbānās solastaļģijas⁴, pilsētas pieredzēšanas, flanērisma un semiotikas, kā arī pilsētas identitāšu ainavas problemātikai (Ozoliņš 2023b: 162–170). Konferencē tika atvērta grāmata "Dzīve līdzās ostai" (zin. red. Dace Bula), kas ne tikai simboliski savieno abas konferences, bet arī noslēdz kādu pētniecisku posmu, kas aizsākās ar nelielas pētnieču grupas ekspedīciju 1992. gadā Mangaļsalā un tai sekojošo Krišjāņa Barona konferenci 1992. gadā. Starp abām konferencēm ir pagājuši 30 gadi, un tas ir pietiekami ilgs posms, lai mēģinātu saprast to, kā ir attīstījusies pilsētas folkloras izpēte Latvijā, kam pētnieki pievērsuši uzmanību un vai 1992. gadā izteiktā cerība, ka "šī konference varētu būt aizsākums pilsētas folkloras tālākā izziņāšanā" (Briedis 1993: 228), ir piepildījusies.

Aicinājumi vākt pilsētas folkloru.

Jēdziena neskaidrība, aizspriedumi

Aicinājumi interesēties par pilsētas norisēm, iespējams, ir tikpat seni kā pati pilsēta, tomēr folkloristu, etnogrāfu un citu radniecīgu nozaru pētnieku vidū profesionāla interese par pilsētu ir samērā jauna parādība. Ja palūkojamies uz latviešu folkloras pētniecību, tad pamatā tā ir interese par zemnieku un lauku iedzīvotāju vidi, tajā cirkulējošajiem un pārmantotajiem tekstiem, rituāliem, dziedniecības, amatniecības, zemkopības, lopkopības u. tml. praksēm. Latviešu zemnieku folklorā ilgstoši tikusi pielīdzināta latviešu folklorai, pētniekiem neizrādot nopietnu interesi par folkloru (tradīcijām, māņticību, pārmantotām zināšanām, dziesmām utt.) pilsētnieku vidū. Taču, kā norāda pētnieks Guntis Pakalns (1959), "folklorā nav tikai *pagātnes konservi*. Tā ir dzīva un mainīga, tā ir katras kultūras normāla sastāvdaļa. Katrā laikmetā ir sava folklorā, un cilvēki to rada un lieto dienā, pašā to neapzinoties. Tikai tagadnes folkloru ir grūtāk pamanīt, jo tā bieži vēl nav aprakstīta, nav *nosaukta vārdā*." (Pakalns 1998)

3 "Rīga teikās, hronikās un arheoloģiskajās liecībās" (ref. Andris Caune), "Mūsdienu pilsētas teikas" (ref. Guntis Pakalns), "Stāstījumi un pieredze: ekspedīcija Mangaļsalā" (ref. Dace Bula), Elga Melne "Zvejnieku folklorā Mangaļsalā" (ref. Elga Melne), "Mangaļsalas teicēja Kriša Pētersona repertuārs" (ref. Iveta Politere). Skat. Krišjāņa Barona konference 1992.

4 Solastaļģija – austrāliešu vides filozofa Glēna Albrehta (*Albrecht*, 1953) radīts termins, kas apzīmē cilvēku emocionālu nemieru, ko izraisa ierastās un iemīļotās vides vardarbīga izpostīšana, iznīcināšana. (Tuvāk par to skat. Bula 2022: 79).

Viena no agrīnajām liecībām, kas aicina pievērst uzmanību pilsētas tipiem, ir atrodamā etnogrāfiskās fotogrāfijas aizsācēja Latvijā Māriņa Sama (1892–1941) rakstītajā. Viņš jau 1921. gadā ievērojis, ka “arī pilsētās sastopami visai interesanti objekti, piem., daži zābaku tīrītāji zeņķi, papirosu, avižu tirgoņi uz ielām. Daugavmalā, Rīgā redzēsiet, ka sieviņas pēc koku ielādēšanas kuģī uzlasa kurvīšos un maisos krastmalā palikušās koku šķembeles, skaidas etc.” (Sams 1921: 122). Saprotams, ka M. Sams te nerunā par folkloras vākšanu, bet par fotogrāfiju, tomēr viņa aicinājums ir dokumentēt citādību pilsētā, ievērot “tipus no tautas” un tos iemūžināt (tātad paglābt no aizmiršanas), un tajā visā nepārprotami ir vērojama spēcīga interese par tautas kultūru un dzīvi pilsētā.

Spilgtu piemēru tam, ka jau ap 1940. gadu Latvijā veidojusies interese par pilsētas folkloru, ir fiksējusi folkloriste Dace Bula (1960). Apkopojot norises latviešu folkloristikā starpkaru periodā, viņa konstatējusi “gluži avangardisku” interesi par pilsētas folkloru (Bula 2014: 65–66). 1940. gada 12. aprīlī Rakstu un Mākslas kameras Folkloras komisijas sēdē folklorists Kārlis Straubergs (1890–1962) uzsvēra, ka pilsētas folklorā līdz šim gandrīz nemaz nav vākta, un rosināja pievērst uzmanību dažādu profesiju (celtnieku, amatnieku, policistu), skolēnu un studentu, mākslinieku, mednieku, (azart)spēļu cienītāju, tirgus sievu, pašpuiku vidē cirkulējušiem ticējumiem, raksturīgiem izteicieniem, anekdotēm, stāstiem, parašām u. tml. (Bula 2014: 65–66) Tomēr drīz vien sekojošie vēsturiskie notikumi ne tikai neļāva turpināt uzsākto starptautiskās folkloristikas kontekstā iekļautu nozares attīstību, bet vēl vairāk – folkloristika Latvijā tika pakļauta agresīviem padomju ideoloģiskajiem pārkārtojumiem, vairākas desmitgades nosakot tās pastāvēšanas rāmjus.

Viena no agrīnajām padomju folkloristikas aktivitātēm, kas īpaši raksturīga 20. gadsimta 50. gadiem, bija obligāti vācamās revolucionārās dziesmas, dziesmas par kolhoza iekārtu, nostāsti par PSRS pusē karojošajiem Otrā pasaules kara varoņiem u. tml. 1952. gadā komponists un mūzikas vēsturnieks Nilss Grīnfelds (1907–1986), aplūkojot padomju masu dziesmas⁵ specifiku, tajā saskata kā senlaicīgās zemnieku dziesmas, tā pilsētas folkloru. Pilsētas folklorā viņš ietilpina tādus žanrus kā fabrikas strādnieku dziesmas, vecās revolucionārās dziesmas, kareivju dziesmas un pilsētas liriku (Grīnfelds 1952: 629). Jāsecina, ka N. Grīnfelda piedāvātie žanri tikai daļēji saistāmi ar pilsētu (fabrika strādnieku dziesmas un pilsētas lirika), – revolucionārās un kareivju dziesmas izplatījās kā pilsētas, tā arī jebkurā citā vidē, tās neatbaidīja pilsētas realitāti, bet vairāk orientētas uz noteiktu ideoloģisko un profesionālo vidi. 1953. gadā padomju valsts un kultūras darbinieks Voldemārs Kalpiņš (1916–1995)

5 Masu dziesma – “kolektīvam izpildījumam piemērota dziesma ar aktuālu sabiedriski politisku tematiku un viegli uztveramu melodiju, skaidru ritmu”. (tezaurs.lv)

aicināja pārmantot citu padomju tautu folkloras ansambļu repertuāra veidošanas principus, kuros nozīmīga vieta ierādīta pilsētas folklorai. Tuvāk neskaidrojot pilsētas folkloras specifiku, viņš uzsvēra, ka arī Latvijas gadījumā tā būtu vērā ņemama pieredze, it sevišķi pašdarbnieku kolektīviem (Kalpiņš 1956: 3).

Lai arī vēlāk ideoloģiskais spiediens noplaka, tomēr šis paaudzes latviešu folkloristu vidū saglabājās aizdomas pret visu laikmetīgo, neuzskatot to par folkloristu uzmanības vērtu un arī par piederīgu folkloras pētnieciskajam laukam. Kopējā aina 20. gadsimta 70. gados skaidri pausta muzikologa un folklorista Jēkaba Vītoliņa (1898–1977) atskaitē par 1976. gada 1.–12. oktobrī PSRS Komponistu savienības Folkloras komisijas paspārnē notikušo folkloras ekspedīciju pārskata sesijas darbu Maskavā". J. Vītoliņš kā folkloras ekspedīciju problēmu uztvēris mūsdienu pilsētas folkloras žanrisko, tematisko, māksliniecisko u. tml. neskaidrību, "kuras jēdziens nemaz nav skaidrs un tāpēc arī nav izveidojusies vākšanas metodika" (Vītoliņš 1976: 12). Reizē tas ļauj nojaust, ka folkloristi pilsētas folkloru ne tikai nevāca, bet par to arī neinteresējās. Folkloristiem uzspiestā padomju ideoloģijas interese par mūsdienu padomju folkloru noteica pētnieku aizspriedumus vēl 90. gadu sākumā: "Tāpēc, apgūstot pasaules folkloristikas modernās pētniecības modeli, Latvijas un visu Baltijas valstu folkloras pētniekiem jāpārvar zināma psiholoģiska barjera attiecībā pret tādiem pētījumiem kā mūsdienu stāstījums, mūsdienu leģendas, pilsētas teikas, avižu klišejas kā tradicionalizācijas procesa atspoguļojums u. c." (Reidzāne 1995: 2)

Muzikologs Arnolds Klotiņš (1934), analizējot 19. gadsimta Rīgas muzikālos procesus latviešu un vācu sabiedrībā, atzīmē, ka latviešu zemnieku folklorā, zemniekiem pārceļoties uz pilsētu un kļūstot par rīdziniekiem, zaudē savu saikni ar vidi, auditoriju (lauku sēta, tās iemītnieki), zemkopības gada ciklu. Viņa vērtējumā pilsētas folklorā Rīgas latviešu vidū un vidē ir veidojusies ļoti kūtri un palikusi nemanāma, ja arī tāda ir bijusi. Tā nav atstājusi nekādu redzamu iespaidu uz latviešu kultūru. Kā atzīst A. Klotiņš, "latviskas pilsētas folkloras trūkums izskaidro to, kāpēc latviešu profesionālās mūzikas tapšanā 19. gadsimtā neizveidojās komiskās operas un operetes žanri, kam dažā citā nacionālā kultūrā bijusi redzama loma". (Klotiņš 2001: 7) Pilsētas folklorā Klotiņa redzējumā ir bijusi caur un caur vāciska un to kā svešu ignorējuši pirmie 19. gadsimta latviešu folkloristi un komponisti.

A. Klotiņa izteiktā tēze veidojusies ilgākā laika periodā. Tās ģenēzes aizsākums redzams jau 1984. gadā, kad, rakstot par specifisku pilsētniecisku elementu trūkumu latviešu mūzikā un pirmās paaudzes latviešu komponistu īpašo izglītības saikni ar Nikolaja Rimskā-Korsakova (*Rimskij-Korsakov*, 1844–1908) Pēterburgas kompozīcijas skolu, A. Klotiņš uzsvēra, ka tā augstu vērtēja tikai zemnieku folkloru "un saviem estētisko prasību filtriem pilsētas folkloru, studentu un strādnieku dziesmas,

aktuālās sadzīves mūzikas intonācijas nemaz nelaida cauri” (Klotiņš 1984: 6). Pētot komponistu radošo procesu, A. Klotiņš ievērojis pilsētas un lauku mentalitātes alternatīvo raksturu un rosinājis komponistus uztvert Rīgu un pilsētas mentalitāti kā nozīmīgu radošu fenomenu (radošuma avotu) un to intensīvi apdzīvot:

Ievērosim, ka visas mūsu muzikālā folklorisma ievirzes nodarbojas ar senās zemturu kultūras tradicionālo mūziku, jaunākie un pilsētas folkloras slāņi maz kustināti. [...] Urbānisma problēmu – pilsētas atmosfēras poetizācijas problēmu – latviešu mūzika vēl pat nopietni nav risinājusi. (Klotiņš 1986: 10)

Atsevišķi aicinājumi Latvijā 20. gs. 50.–80. gados vākt pilsētas folkloru nav snieguši būtiskus rezultātus. Latvijā līdz 20. gadsimta 90. gadu sākumam nav nozīmīgu pilsētas folkloras vākumu un pētījumu. Iztrūkstot plašākiem pilsētas folkloras vākumiem, proti, avotiem, var tikai pieņemt, ka tāda, iespējams, pastāvējusi, bet nav fiksēta (pierakstīta).

Par izmaiņām starptautiskajā folkloristikā un pilsētas folkloras izpēti trimdas sabiedrībai vēstījusi folkloriste Aija Veldre-Beldava (1941–2009), uzsverot arī atziņu, ka folkloras klātbūtne fiksējama arī izglītoto cilvēku vidē un “ka ikkatrs cilvēks mutvārdu veidā var saglabāt un nodot nākamajai paaudzei kaut kādus tradicionālās kultūras elementus, priekšstatus” (Veldre-Beldava 1973: 40). Tomēr arī trimdas vidē tradicionālās zemnieku folkloras vērtība un folkloras saistījums ar zemnieku/lauku dzīvesveidu nekad nezaudēja savu visaptverošo un fundamentālo nozīmi identitātes konstruēšanā un saglabāšanā.

Līdz 20. gadsimta 90. gadu sākumam pilsētas folkloras praktiski netika vākta. Šajā laikā folkloristu interese par pilsētu un folkloru apzīmējama ar vārdkopterminu “folkloras par pilsētu”. Sevišķu uzmanību izpelnījās *Rīga*⁶ jeb tautas daiļrade par Rīgu, kas folkloristes Almas Ancelānes (1919–1991) sakārtojumā 1973. gadā apkopota folkloras izlasē “Sen to Rīgu daudzina” (Ancelāne: 1973 [1975], 1994)⁷. Grāmatas ievadā A. Ancelāne uzsvēra, ka Rīga ir radusi plašu un daudzpusīgu atspulgu latviešu folklorā un kopumā tā attēlota feodālā zemnieka skatījumā (Ancelāne: 1973 [1975],

6 “Līdz šim pagaidām noskaidrots, ka K. Barona “Latvju dainās” *Rīga* un tās iedzīvotāji *rīdzinieki, rīdzinieces* pieminēti apmēram 1000 tautasdziesmās respektīvi dziesmu variantos. Ar Rīgu šai ziņā nevar cik nekā sacensties neviena cita Latvijas pilsēta. Tā, piemēram, Valmieras vārds sastapts tikai kādos 38 dziesmu variantos, Cēsu – 47, Liepājas – kādos 36 variantos. Starp citām Latvijas pilsētām bez Rīgas visbiežāk daudzina Jelgava, apmēram 129 dziesmu variantos. Varbūt ne tādēļ, ka tā atrodas netālu no Rīgas un tāpēc daļa no Rīgas spožās slavas varēja tikt piešķirta arī Jelgavai. Drīzāk gan tālab, ka Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā Jelgava ilgu laiku bija tās galvaspilsēta.” (Rozenbergs 2005: 273)

7 Grāmatas papildmetiens izdots 1975. gadā, bet otrs izdevums – 1994. gadā.

1994: 5–6). Šajā gadījumā nevar runāt par rīdzinieku, pilsētnieku (urbāno) folkloru, bet gan par to tēlu un skatījumu, ko sniedzis ārpusnieks – Latvijas lauku iedzīvotājs –, kur redzamas viņa ekspektācijas un vēlmes, vilšanās, izbrīns un daudzas citas emocijas un vērtējumi, bet ne teksti, kurus būtu radījuši rīdzinieki un kuros tiktu uzlūkota apkārtnē ar viņu acīm. Izlase kārtota septiņās nodaļās⁸, kas vēsta par Rīgu un tās tapšanu, sniedzot plašu kultūrvēsturisku ekskursu, kas balstīts padomju folkloristikas aksiomā, ka folklorā uzkrājas vienkāršā cilvēka dzīves un darba pieredze, kuru tas izpaudis mākslinieciskos tēlos un veidā.

Par reālo un idealizēto Rīgu klasiskajās latviešu tautasdziesmās un kultūrvēsturiskā skatījumā 1999. gadā plašāku pētījumu publicējis folklorists Jānis Rozenbergs (1927–2006). Pētījumu viņš noslēdzis, it kā raugoties uz Rīgu ar zemnieka – klasiskās latviešu tautasdziesmas nesēja acīm: “Latviešu zemniekam viduslaikos Rīga, tās tēls bija skaistāko, tīkamāko sapņu zeme. Mūžseno vēlmju, centienu, cerību un ilgu pilsēta. Rīga viņam bija pilsētu pilsēta, svēta vieta, dievināšanas un pielūgsmes objekts” (cit. pēc Rozenbergs 2005: 308; t. p. Rozenbergs 2003). Arī citviet sastopamas domas par folkloru kā vēstures avotu, kā sevišķi sarežģītu daudzslāņainu tekstu, kas nes sevī kādu dziļāku iekodētu ideju.⁹ Šādi uzskati un izteiktie secinājumi vērtējami piesardzīgi, drīzāk tie uzlūkojami kā analītisks eksperiments un variants, kā uzlūkot folkloras tekstu un domāt par to.

Pilsētas teika 20. gadsimta 90. gadu sākumā līdz ar latviešu folkloristu atgriešanos starptautiskajā pētniecībā vērojama pieaugoša interese kā par jaunākajām folkloristu pieejām, tā arī par atsevišķiem starptautiski pazīstamiem mūsdienu folkloras žanriem un tekstiem. Viens no mūsdienu folkloristikas žanriem, kura pētnieciskā telpa ir pilsēta, urbānā vide/teritorija, ir pilsētas teika (angliski – *urban legend*). Folklorists Guntis Šmidchens (1963), iepazīstinot latviešu lasītāju ar pilsētas teiku un izceļot tajā apvienoto telpisko un sabiedrības grupu piederību, minējis dažus populārākos sižetus:

Folkloristi mēdz saukt šīs un līdzīgas teikas par pilsētas teikām (*urban legend*), lai gan šādu nosaukumu neattiecinātais materiāls – ne tās radušās pilsētā, nedz arī tās stāsta pilsētnieki vien. Svarīgi vienīgi ir doma, ka šīs teikas obligāti nav jāmeklē

8 Rīgas celšana, tās vārda izraudzišana, Rīgas cēlāji un iedzīvotāji, Lielā Rīga, tā bagāta, Rīga karos u. c.

9 Tā literatūrzinātniece Janīna Kursīte (1952), analizējot teikas, kas vēsta par Rīgas ieņemšanu 1710. gadā, ir izteikusi domu, ka 18. un 19. gadsimtā tapušajās teikās attēloto Pētera I un Krievijas karaspēka veikto Rīgas ieņemšanu var analizēt patricentriski orientēto vērtību modeli, ņemot vērā K. G. Junga arhetipiskās psiholoģijas atziņu, ka pilsēta simbolizē sievišķo sākotni un Lielo pirmmāti. (Kursīte 2001: 18–21).

kādā izolētā lauku nostūrī vai senā hronikā. Teikas vēl šobaltdien stāsta arī vislielākajās pasaules pilsētās pat vizglītotākajās aprindās. Pie pilsētas teikām, kuru tematika parasti iekļauta ikdienišķā pasaulē, varam pieskaitīt arī dažādu teiku paveidus, kam ciešāks sakars ar pārdabisko pasauli – spoku stāstus, stāstus par NLO, stāstus par dziedēšanu kristīgo rituālu laikā utt. (Šmidchens 1991: 9)

Pilsētas teikām raksturīgs vienkāršs, neizvērsti sižets, tās attēlo kādu savādu, baisu vai komisku notikumu, kas var būt kā pamācošs, tā biedējošs. Pilsētas teiku stāstīšanas raksturīga iezīme ir atsaukšanās uz kādu zināmu personu, parasti – drauga draugu, ar kuru šis dīvainais notikums ir atgadījies. Folkloristikā šo terminu ieviesis angļu publicists Rodnijs Deils (Dale, 1933–2020), un tas atpazīstams ar angļu valodas akronīmu FOAF Tale ("*friend of a friend*" tale). Līdzīgu iezīmi novērojis arī latviešu publicists, vides aizsardzības speciālists un dabas pieminekļu pētnieks Guntis Eņiņš (1933). Atsaucoties uz savā pieredzē balstītu atgadījumu, viņš raksta: "Kad es to nosaucu par visjaunāko leģendu, stāstītājs saskaitās: "Kas par leģendu, tā ir īsta patiesība. To man stāstīja draugs. Un viņam to pastāstīja viņa draugs, kuram pašam tā nelaime notikusi."" (Eņiņš 1992: 13) Pilsētas teikā bieži vērojama situācija, kad stāstītājs ir pārliecināts par notikuma īstumu, bet parasti izrādās, ka citas šī notikuma norisē vai izmeklēšanā iesaistītās personas un organizācijas neapstiprina šāda notikuma patiesumu. G. Eņiņš viens no pirmajiem Latvijā aicinājis pievērsties pilsētas teiku pierakstīšanai, aicinot to uztvert par nozīmīgu mūsdienu kultūras segmentu, ko var un vajag vākt un pētīt:

Kāpēc mūsu Latvijas folkloristi, etnogrāfi, arheologi ir pētījuši un grupējuši tikai senās teikas, nostāstus, paražas, ticējumus, tautasdziesmas, atstājot ārpus sava redzesloka šodienas dzīvās leģendas, jaunus spoku stāstus un brīnumu gadījumus! Mani jau labu laiku nemierīgu dara tas, ka mums paslīd garām jauno leģendu vai teiku dzimšanas process. (Eņiņš 1991: 13)

Šie aicinājumi ir vērtējami arī kā savdabīga atgriešanās pie folklorai jau 19. gadsimtā piedēvētās izzušanas un nepieciešamības to paspēt arhivēt, lai kā vērtīgu laikmeta liecību un mantojumu nodotu nākamajām paaudzēm.

Intereses radīšanā par pilsētas teiku un tās popularizēšanā liela nozīme ir bijusi amerikāņu folklorista Jāna Harolda Brunvanda (*Brunvand*, 1933) darbībai. Viņa 1981. gadā publicētajai grāmatai "Pazudušais stopētājs: Amerikas urbānās leģendas un to nozīme" (*The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*) sekoja vēl vairāki viņa sastādīti un komentēti izdevumi, kuros apkopotas dažādas pilsētas teikas (Brunvand 2012). Pilsētas teikas aprakstījuši un publicējuši dažādu valstu folkloristi Linda Dēga (*Degh*, 1918–2014), Alans Dandess (*Dundes*, 1934–2005), Karls Pagters (*Pagter*, 1934–2023), Vilhelms Rolfs Brednihs (*Brednich*, 1935–2023), Džiliana Beneta (*Bennett*, 1939–2023), Pols Smits (*Smith*), Bengts af Klintbergs

(Af Klintberg, 1938) u. c.¹⁰, līdz ar to tās ir uzskatāmas par starptautisku fenomenu. Līdzīgi pilsētas teiku motīvi un sižeti ir sastopami kā ASV, tā arī Vācijā, Zviedrijā, Japānā utt. Tie ir nokļuvuši arī Latvijā, sevišķi aktuāli tie bija 20. gadsimta 90. gados līdz ar Rietumu popkultūras ienākšanu. Nozīmīgs mūsdienu pilsētas folkloras pētniecības centrs ir 1988. gadā dibināta Starptautiskā mūsdienu leģendu pētniecības biedrība (*International Society for Contemporary Legend Research, ISCLR*).¹¹

Sistemātisks Latvijas pilsētu teiku krājums līdz šim nav veidots. 1991. un 1992. gadā laikraksta "Diena" pielikumā "Sestdiena" tika izplatīts aicinājums vākt mūsdienu folkloru ("mūslaiku leģendas"). Tolaik nozīmīga bija zviedru etnologa Bengta af Klintberga ietekme (Zandere 1991: 1; 5). Redakcija saņēma vairāk nekā 300 folkloras vienību. No tām lielākā daļa bija spoku stāsti, nostāsti, tradicionālās teikas, tikai nelielu daļu vākuma (aptuveni 20 teksti) veidoja pilsētas teikas (leģendas):

Lai arī spoku stāsti dominēja "Dienas" lasītāju vēstulēs, saņēmām arī dažu labu visīstākajā nozīmē pilsētas teiku. Tas ir stāsts, kas cieši saistīts ar mūsdienu pasauli, ar visiem tehnikas sasniegumiem – automašīnām, mikroviļņu krāsnīm, telefoniem utt. Tomēr tas ir arī stāsts, kas rāda, ka cilvēku bagātā izdoma vēl šodien ir tikpat dzīva, kāda bija sendienās. (Šmidchens 1992: 13)

Iesūtīto materiālu kopu komentējuši folkloristi Guntis Šmidchens un Guntis Pakalns.

Nozīmīgākā loma starptautiskā pilsētas teikas žanra popularizēšanā gan tolaik, gan arī vēlāk un mēģinājums fiksēt un aprakstīt vietējo tradīciju latviešu folkloristikā pamatā saistāms ar folklorista Gunta Pakalna plašo un ilglaicīgo veikumu šī žanra izpētē Latvijā (Pakalns 1992; 1998a–d; 1998–1999; 1999a; 1999b; 2006). 1996. gadā G. Pakalns ierakstīja vairākus Latviešu folkloras krātuves pētnieku mantotos Rīgas folkloras stāstus, savukārt 1998. gada nogalē un 1999. gada janvārī avīzē "Fokuss" saīsinātā formā publicēja vairākas starptautiski zināmas teikas, kas aizgūtas no ārzemju folkloristu rakstiem un grāmatām. Ar šīm populārzinātniskajām publikācijām G. Pakalns ne tikai iepazīstināja latviešu lasītāju ar pilsētas teiku žanra specifiku, izplatību un tekstiem, bet arī konstatēja viņam zināmo pilsētas teiku variantu izplatību Latvijā, aicināja tās fiksēt un saprast, ka tās ir vērtīgs mūsdienu sabiedrības domāšanas un stāstīšanas tradīciju elements. Tāpat viņš ir uzskatāms par pirmo latviešu folkloristu, kas sistematizējis pilsētas teikas, lielā mērā gan sekojot ārzemju folkloristu klasifikācijām, starp kurām nav vērojama unitāra tendence. Arī G. Pakalns par

10 Skat. Degh 2001; Dundes, Pagter 1975; Brednich 1991; 2004; Bennett, Smith 2007; Smith 1983; Af Klintberg 1990.

11 Plašāk par pilsētas teiku kā atsevišķu folkloras žanru un pilsētas teikām Latvijā skat. Ozoliņš 2023c; Ozoliņš 2023d.

nozīmīgāko kritēriju pilsētas teiku iedalījumā izvirza galveno, centrālo darbības notikumu – tās ir teikas par auto, lidmašīnām, lidotājiem, ceļotājiem, brīvā laika pavadīšanu, zagļiem, seksu, ārstniecības iestādēm u. tml.

Iespējams, ka šīs teikas un to varianti izplatījās arī Latvijā, tie tika stāstīti un pārstāstīti, tomēr to pierakstīšana un pētišana ir notikusi visai nelielā apjomā. Pie mums nav izdoti folkloristu sagatavoti un komentēti mūsdienu pilsētas teiku krājumi, izlases. Arī pilsētas teiku ietekme uz kultūras procesu vērtējama kā neliela. Viena no, iespējams, oriģinālas izcelsmes teikām ir pilsētas teika par Ilģuciema velnu – divus līdz četrus metrus garu, tievu un tumšu, noslēpumainu būtni zvērojošām acīm, apspalvojumu, nelieliem ragiem vai ilkņiem, kas kopš 20. gadsimta 70. gadiem redzēta Ilģuciemā Lidoņu, Baltās un Riekstu ielas apkārtnē. Teika par Ilģuciema velnu (arī – sumpurni) iedvesmojusi latviešu progresīvā metāla grupas “Oghre” singlu “Ilģuciema Velns” (2017), kas iekļauts grupas pirmajā studijas albumā “Gana” (2018). Līdz ar vairākām citām komiskām vai baisām pilsētas teikām (milzu žurkas, kas dzīvo zem Centrāltirgus; mironis, kas brauc tramvajā) tā interpretēta Jaunā Rīgas teātra izrādē “Rīga. Urbānie mīti” (pirmizrāde 2016. gada 9. maijā). Par teiku vēstīts arī TV raidījumā “Ielas garumā” (sērija “Ilģuciema, Lidoņu, Motora, Cementa un Stūres iela”, 12.12.2020.). Spilgts piemērs ir radio SWH rīta programmas “BēBē brokastis” melnā humora top *daudz*, ko no mediju un folkloras pētniecības, savstarpējās mijiedarbības, mediētās saziņas un masu kultūras skatupunkta aplūkojusi folkloriste Ieva Garda-Rozenberga (Garda-Rozenberga 2013, 9–23). Pētnieces uzmanības lokā ir tas, kā mediji piedalās kultūras tekstu radīšanā un izplatīšanā, kā tie folklorizējas un “dzīvo tautā”. Lai arī ar mediju starpniecību radīto tekstu raksturs vismaz formāli saglabā saikni ar tradicionālo folkloru (ievērojot žanru nosacījumus), veicot audzinošo un izklaides funkciju, tas tiecas interesēties par aktuālajām tēmām, kuru avots un notikumu vieta ir mainījusies – lielā mērā tā ir pilsētas biroju un ne-zemnieku dzīvesveida folklorā. Tajā pat laikā tā nav piederīga tikai vai vienīgi pilsētai, un tās radīšanā, pārstāstīšanā un arī saturā nav nekā tāda, kas to saistītu tikai ar pilsētu, urbanizēto vidi.

Pilsētas folklorā vs. vides stāsti/bērnības atmiņas

Kopš 20. gadsimta pirmajā pusē publicētajiem pirmajiem nozīmīgajiem sociologu un vēsturnieku pētījumiem par modernās pilsētas kultūru, dzīves stilu, mentalitāti urbānajai sabiedrībai un dzīvei veltīto pētījumu skaits ir būtiski pieaudzis. Pētnieku interese par pilsētu auga līdz ar pilsētu infrastruktūras attīstību un sarežģītajiem jautājumiem, ko pilsētas attīstība uzdeva attiecībā uz ekonomiku, sabiedrības klasēm, transportu, apbūvi, migrāciju, veselību, izglītību u. tml. Līdzās tīri praktiskiem risinājumiem pilsēta mainīja arī nozīmīgus

mentālus faktoros – aizvien pieaugošais darbības un domāšanas ātrums iespaidoja cilvēku ierasto dzīves ritmu un tempu, pilsētas vide un tehnoloģiju pasaule mainīja cilvēku saikni ar dabu, kas, piemēram, tika vismaz daļēji pārnesta uz lauku teritorijām; ilgstoši lielai daļai pilsētas nomaļu paliekot lauciniecišķām, pakāpeniski tomēr mainījās šī agrārā piepilsētas saimniecības telpa. Pilsētās veidojās jaunas kopienas, kuras vairs nesaistīja radniecība, bet gan zināšanas, teksti un piederība lokālām kopienām/komūnām; pilsētnieki ieguva jaunus kaimiņus, kas ne tikai bieži varēja mainīties, bet bija arī bija mobilāki nekā ierasts lauku vidē, piederēja ļoti atšķirīgām sabiedrības klasēm, profesiju grupām, reliģijām, tautībām, runāja dažādās valodās. Pakāpeniski veidojās izpratne, ka pilsēta ir mūsdienīga dzīves vide, kas ir piemērota cilvēkiem un kurā cilvēks var pilnībā sevi realizēt un dzīvot atbilstoši savai dabai, veidojās pilsētnieku paaudzes, kam pilsēta ir viņu dabiskā un īstā dzīves vieta. Čikāgas skolas sociologs un viens no pirmajiem pilsētpētniekiem Luiss Virts (*Wirth*, 1897–1952) 1938. gadā dzīvi pilsētā aprakstīja kā tādu, kas cilvēkus maksimāli ir attālinājusi no dabas. Par šī procesa redzamāko raksturlielumu viņš atzina civilizējošās grupas un vietas maiņu. Ja sākotnējo civilizēšanu nodrošināja nelielas cilvēku grupas/kopienas, kas, veidojot ciematus, pakāpeniski apdzīvoja visu mums zināmo pasauli, tad tagad šo procesu nodrošina gigantiski apkopojumi (*gigantic aggregations*), proti, (liel)pilsētas, kas aizvien intensīvāk izstaro civilizējošās iezīmes uz plašiem apvidiem. L. Virts atzinis, ka pilsētu ietekmi nenosaka kvantitatīvie rādītāji (piem., iedzīvotāju skaits), bet gan tas, ka tās ir kļuvušas par ekonomikas, politikas un kultūras ierosinātājām un uzraudzītājām: "Pilsētu izaugsme un pasaules urbanizācija ir viens no iespaidīgākajiem mūsdienu notikumiem." (*Wirth* 1938, 2)

Pilsētas pētniecībai ir bijusi nozīmīga loma mūsdienu folkloristikas paradigmas tapšanā. Jau 20. gadsimta pirmajā pusē amerikāņu sociologi akcentēja problēmas pilsētpētniecībā, kas bija svarīgas arī folkloristiem. Uzdodot jautājumu "vai pilsētā ir tauta?" (*Dorson* 1971: 21–52), folkloristi pievērsās ne tik daudz pagātnes liecību pētniecībai nomaļās grupās/kopienās, kas līdz tam tika atzītas par tautas senāko tradīciju glabātājām, cik aktuālajām un tradicionālajām norisēm pilsētas vidē, un "[tas] ir novatorisks kolektīvs mēģinājums pārliecināties, vai folklorā rodama arī mūsdienu urbānajā sabiedrībā" (*Bula* 2011: 18). Nozīmīgs bija vācu folklorista Hermaņa Bauzingera (*Bausinger*, 1926–2021) 1961. gadā publicētais pētījums "Tautas kultūra tehnoloģiju pasaulē" (*Folk Culture in a World of Tehnology*) (*Bausinger* 1990), kas tiecās apgalvot, ka mūsdienu tehnoloģiju pasaule cilvēkam (un it sevišķi pilsētniekam) nav sveša vai naidīga vide, bet dabiska, radoša un tuva, līdzīgi kā jebkura cita dzīves vide vai apstākļi jebkurā no vēstures periodiem. 1968. gadā Bauzingeris raksta:

Mēs vairs neuzskatām, ka industrializācija nozīmē īpašas tautas kultūras izzušanu, bet drīzāk cenšamies izsekot tām modifikācijām un mutācijām, kas norisinās tautas kultūrā industrializētajā un urbanizētajā pasaulē. (*Bausinger* 1968)

Industrializācija ir bijusi arī nozīmīgs faktors Rīgas un citu Latvijas pilsētu attīstībā kopš 19. gadsimta vidus. Līdz Pirmajam pasaules karam Rīga bija viena no industriālākajām Krievijas impērijas pilsētām. Tomēr 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā folkloristi neuzkrāja pilsētas pieredzi un nevāca pilsētas folkloru, visu uzmanību veltot agrārajām laucinieku kopienām un viņu pārmantotajām un par senām uzskatītām tradīcijām un tekstiem. Viņi neievēroja, ka pilsētā nemitīgi veidojas un attīstās jaunas robežas un telpas, piemēram, starp pilsētas centru un nomali, dažādām apkaimēm, ceļiem, tiltiem, pagalmiem (nomales identitāte), starp pilsētas veco, jauno un pārbūvēto apbūvi; ieviešas jaunas publiskās, darījumu un izklaides vietas (sabiedriskā transporta pieturvietas, ielas, parki un dārzi, veikali, iestādes un uzņēmumi, skolas un bērnudārzi, kafejnīcas, restorāni, kinoteātri, kioski utt.); mainās un rodas dažādas skaņas, attēli, smaržas, smakas, trokšņi (ielu muzikanti, grafiti, plakāti, memoriālā tēlniecība, izgāztuves, fabrikas un rūpnīcas, lidlauki u. c.), un ap tiem rodas jauni teksti, naratīvi; veidojas citu, dažkārt degradētu telpu (pagrabs, bēniņi, grausti, dzelzceļa stacijas, pazemes pārejas, tilti u. c.) mitoloģija. Tādējādi pilsēta ir arī teritorija, kurā turpina attīstīties gan jaunas kopienas, gan jaunas tradīcijas un rodas jauni kultūras teksti (piemēram, grafiti). Pilsēta kļūst par vietu, kurā var izpausties un veidot karjeru ne tikai profesionāli mākslinieki un gandrīz neierobežots skaits dažādu citu profesiju piederīgo, bet tajā jebkura persona var īstenot radošas darbības, radīt dinamiskas reportāžas par laiku un vietu (fotogrāfija, video, dzīvesstāsts utt.), pētīt pilsētvidi, industriālās, vēsturiskās vai dabas teritorijas pilsētas robežās, iesaisties pilsētas ikdienā, veicināt identitātes sajūtu, kopdzīves ētikas normas. Jāsecina, ka pilsēta jau labu brīdi kā ir kļuvusi par dabisku un dokumentējamu vidi.

Pavērsiens mūsdienu folkloras pētniecības virzienā Latvijā saistāms ar jau piesaukto 11. Krišjāņa Barona konferenci 1992. gadā, kad tika reprezentēti pirmie Mangaļsalā veiktā lauka pētījuma rezultāti, tā iezīmējot folkloristu aizvien pieaugošo interesi par urbanizēto vidi. Pētījumi pakāpeniski aptvēra visu Daugavas lejteces Rīgas apkaimju (Kundziņsala, Vecmīlgrāvis, Bolderāja), kā arī citu Rīgas apkaimju vēstures, tradīciju, identitātes, svētku un ikdienas izpēti.¹² Raksti un grāmatas, kas interpretēja un analizēja iegūtos rezultātus, uzrādīja vairākas nozīmīgas attīstības tendences.

12 Līdzās plašajam agrārajam latviešu folkloras korpusam, kas tiek kategorizēts kā latviešu tautas oriģinālais un īstais mantojums, nozīmīgas ir mūsdienu iniciatīvas, kas fokusējas uz pilsētas folkloras vākšanu. Pie šādām nozīmīgām pētnieciskām iniciatīvām pieskaitāmi Latvijas Zinātnes padomes finansētie projekti "Dzīve līdzās ostai: ekonaratīvi, vietējā vēsture un vides aktīvisms Daugavas lejtece" (2018–2021) (Nr. lzp-2018/1-0446) un "Pieredze pilsētā: naratīvi, atmiņas un vietas mantojums" (2021–2023) (Nr. lzp-2020/1-0096), kuru metodoloģiskās un teorētiskās pieejas pamatā ir vietējo iedzīvotāju skatupunkts, npublicēti *mazā* cilvēka stāstītie un rakstītie naratīvi un atmiņas, personiskās pieredzes stāsti, kas manifestējas gan kā dzīvesstāsts, gan fragmenti vai epizodes un vēsta par vietas pieredzi, identitāti.

Pirmkārt, vērojama izteikta pētniecisko akcentu pārvirze no sākotnējā saistījuma folkloristikas disciplīnā (Bula 1998; 2007) un starptautiskās folkloristikas paradigmas maiņā (Bula 2011; Garda-Rozenberga 2010: 5–15) uz plašāku vides un telpiskās pieredzes stāstu izpēti mūsdienu humanitāro un sociālo zinātņu interesē par vides cilvēkzinātņi, cilvēkģeogrāfiju, atsakoties no centrējuma mūsdienu folkloristikas pieejās (Bula 2022: 66–94). Tā, 1998. gadā interpretējot Mangaļsalas zvejnieku ticējumus, Bula tos iekļāva stāstījuma, nostāsta, anekdotes žanrā, pētot to, “kā folklorā reāli dzīvo tautā” (Bula 1998: 30), kā folkloristi no pasīviem folkloras vienību kolekcioniāriem kļūst par stāstījuma situācijas dalībniekiem, novērojot dažādas stāstīšanas stratēģijas (balss intonācijas maiņa, humors), saziņas situācijas amplitūdu, meklējot kontekstu (Bula 1998: 29–45). Arī 2007. gadā folkloriste D. Bula, pievērsoties Mangaļsalā iegūtajiem personiskās pieredzes stāstiem, iekļāva tos folkloristu interešu redzeslokā, rakstā tuvāk analizējot bērniības atmiņu stāstus (Bula 2007: 7). Nodalot savu pētniecisko pieeju no agrākās romantiskās vai t. s. “glābšanas” folkloristikas, kas tiekusies saglabāt izzūdošo kultūru (Bula 2007: 8), D. Bula pēta kultūrpiederības stāstus, kuros vērojams, kā pārtrūkusi zvejnieku pieredzes pārmantošanas tradīcija mūsdienu stāstījumu (arī retrospektīvo) kontekstā. Liela nozīme ir nostalgijas jēdzienam (Bula 2016: 205–232), ap kuru centrējas bērniības atmiņas un pieredzes stāsti, un kopumā pētnieciskais vēstījums ir vērtējams kā nozīmīgs piesums bērniības folkloras pētījumos (Bula 2007: 12). Bērniības atmiņas ir bijušas arī folkloristes Baibas Krogzemes–Mosgordas (1966–2021) uzmanības centrā, reflektējot par bērniņu Purvciemā (Krogzeme–Mosgorda 2010: 64–82). Savukārt pēdējo gadu publikācijās pilsētas apkaimju esošo un bijušo iedzīvotāju stāstījumu, personiskās pieredzes stāstu, atmiņu, skatījuma u. tml. pētniecība no šauri folkloristiska skatījuma ir iekļāvusies plašākā zinātņu aplocē, izmantojot kā humanitāro, tā sociālo un arī dabaszinātņu atziņas (Krogzeme–Mosgorda 2010: 64–82; Bula 2022: 66–94; Ozoliņš 2023a: 116–132).

Otrkārt, ar šo plašo zinātņu disciplīnu pētnieciskā instrumentārija pielietojumu iespējams paplašināt stāstu/naratīvu interpretācijas rīku klāstu, kas ļauj pēc būtības iedziļināties personiskās pieredzes stāstos un izprast gan kontekstus, kuros tie radušies, gan kontekstus, kas nodrošina to pārmantojamību, vērtības, emocijas un pieredzi, kas veido stāstu saturu. Ar šo rīku palīdzību tiek pētīti tādi koncepti un naratīva veidi kā cilvēka vietas pieredze, telpiskā pieredze, t. s. “saikņu stāsti” (“cilvēks ir apkārtējā vidē iesaistīts un nemitīgi mijiedarbojas ar pasauli ārpus sevis (*more-than-human world*)”) (Bula 2022: 69), vietsaiste, mājvietas zaudēšanas stāsti, ekobriesmu/ekolikstu/ekonelaimju stāsti, vietas identitātes (arī rakstura) stāsti, vietas izjūta, kas ir subjektīvs iedzīvotāju pieredzes skatupunkts, “ietverot [...] gan cilvēku emocionālo piesaisti kādai vietai, gan ikdienas mitināšanas praksē veidojošos izpratni par vietas

savdabību un unikalitāti” (Bula 2022: 71), pilsētas centra un nomales attiecības, stāsti par laukiem/ciematu mazpilsētu pilsētā, nokļūšanas stāsti, stāsti par kaimiņiem, ģimeniskumu un kopienu, pamatiedzīvotājiem un ienācējiem – t. s. “savējo atpazīšanas stāsti”, “stāsti par pārmaiņām, kādas nav gribētas un kuras vietējie nožēlo” (Bula 2022: 79), “ūdens stāsti”, “sadzīvošanas stāsti” (ar ostu, tās vizuālo un skanisko ainavu), stāsti, kas paūž bažas par vides kvalitāti utt. Kā norāda D. Bula:

Stāstos apkaimes atklājas kā saikņots veselums, kurā cilvēks mijiedarbojas ar dabu, vietas objektiem, būvēto vidi, vietējo sabiedrību, institūcijām un ekonomiskajiem procesiem. Tie rāda cilvēku un vides attiecību emocionālo un juteklisko pusi, ļaujot cita starpā arī apjaukt, kā negatīva ķermeniska ikdienas pieredze ietekmē labbūtību. Tie atklāj arī paša naratīva saikņošanās potenciālu un apliecina pieņēmu, ka cilvēks patiesi “sevi iestāsta attiecībās ar vidi”. (Bula 2022: 92)

Folkloristi, turpinot savu disciplīnas noārdīšanas procesu, šķietami attālinoties no disciplīnas saknēm un intereses par citu/citādo, paradoksālā veidā pie tā atgriežas un analizē cilvēku iesakņošanās vidē, dabā; sabiedrībā, ekonomiskos, demogrāfiskos, veselības utt. procesus; savstarpējo saziņu un dzīves posmus (mūža gājumu) utt., rūpējas par šo mūsdienu stāstu izglābšanu un gandrīz tikpat romantizējoši kā folkloristikas pirmsākumos pieķeras saviem teicējiem un kopienai, apkai-
mei un videi.

Nobeigums

Pilsētas folklorā Latvijā un tās izpēte kopumā uzskatāma tikai par teorētisku vienumu. Neskatoties uz vairākkārtējiem rosinājumiem, uz kuriem iepriekš norādīts, nav plašāku pētījumi, kuros būtu analizēts pašmāju pilsētu folkloras materiāls. Līdz pat 20. gadsimta 90. gadu sākumam nav pierakstītas plašākas tekstu kopas, kas būtu ietilpināmas pilsētas folkloras tekstu korpusā, un arī pēc tam interesi par šo materiālu izrādījuši tikai atsevišķi pētnieki. Folkloristu Gunta Pakalna un Daces Bulas pētījumi ir bijuši plašākie un ilgstošākie, bet tie pārsniedz kādas domājamas pilsētas folkloras ideju, pievērsties mūsdienu folklorai un pilsētas studijām. Starptautiskā pilsētas teika (*urban legend*), lai arī apliecina interesi par pilsētas notikumiem un dzīvi pilsētā, ir uzlūkojama par mūsdienu folkloru, proti, tā izplatīta un zināma arī ārpus urbanizētās vides. Lai arī objekti un situācijas, kas tajās pārspriesti, vairāk raksturīgi pilsētai, tie tāpat pazīstami un lietojami visiem iedzīvotājiem. Šādas pilsētas teikas, lai arī Latvijā stāstītas un pārstāstītas, ir uzlūkojamas kā izteikts aizguvums, tās nav radušas vietējo kolorītu, nav iesakņojušās un drīzāk izplatītas kā baumas, citu zemju un tautu eksotizēšana, acīmredzot arī kā brīdinājums un didaktisks paņēmiens, aicinot izvairīties no noteiktām vietām, personām,

tehnoloģijām, svešā.¹³ Pilsētas apkaimju studijas svārstās starp centra un nomales, urbānās un agrārās vides izpēti, risina eksistenciālus un vispārcilvēciskus jautājumus (mitināšanās stāsti, ekolokstu stāsti u. tml.), pievēršas ikdienas, svētku, bērniības u. tml. atmiņu problemātikai.

Kopumā jāsecina, ka pilsētas folkloru Latvijā pārstāv pilsētas teikas (fiksētas nelielā skaitā) un ar plašākām pilsētas studijām saistīto naratīvu/stāstu pierakstījumi un izpēte.

Literatūra

Af Klintberg, Bengt (1990). *Die Ratte in der Pizza und andere moderne Sagen und Grosstadtmythen*. Kiele: Wolfgang Butt.

Ancelāne, Alma (1973 [1975], 1994). *Sen to Rīgu daudzinaja*. Rīga: Zinātne.

Bausinger, Hermann (1968). Folklore Research at the University of Tübingen: On the Activities of the Ludwig-Uhland-Institut. *Journal of the Folklore Institute*, No. 5(2/3), pp. 124–133.

Bauzinger, Hermann (1990). *Folk Culture in a World of Tehnology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

Bennett, Gillian; Smith, Paul (2007). *Urban Legends: A Collection of International Tall Tales and Terrors*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Brednich, Rolf Wilhelm (1991). *Die Spinne in der Yucca-Palme*. München: Verlag C. H. Beck.

Brednich, Rolf Wilhelm (2004). *Pinguine in Rückenlage*. München: Verlag C. H. Beck.

Briedis, Raimonds (1993). Krišjānim Baronam veltīta konference. *Karogs*, Nr. 1, 228.–230. lpp.

Brunvand, Jan Harold (2012). *Encyclopedia of Urban Legends, Updated and Expanded Edition*. Volume 1: A–L and Volume 2: M–Z. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England: ABC-CLIO.

Bula, Dace (1992). Ziemeļu un Baltijas folkloristu seminārs Somijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa*, Nr. 9, 44. lpp.

Bula, Dace (1998). Zvejnieku ticējumi Mangaļsalas iedzīvotāju nostāstos. *Letonica*, Nr. 2, 29.–45. lpp.

Bula, Dace (2007). Zvejnieku bērni: pieredzes ceļi mangaļsalnieku atmiņu stāstos. *Letonica*, Nr. 16, 7.–27. lpp.

Bula, Dace (2011). *Mūsdienu folkloristika: paradigmas maiņa*. Rīga: Zinātne.

Bula, Dace (2014). Latviešu folkloristika starpkaru periodā. Bula, Dace (sast., zin. red.). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Zinātne, 14.–66. lpp.

13 Par šādu personiskā pieredzē balstītu stāstu cirkulēšanu 1979., 1980. un 1981. gada vasarā Ērgļos var liecināt šī raksta autors, kurš pats dzirdējis bērnu vidū tolaik populāros biedēšanas stāstus par melnajām *volgām*, kas nozog bērnus. Bailes bija īstas un reālas, tā netika uztvertas kā mākslinieciska daiļrade, bet gan par īstu problēmu. Pieaugušie, ja arī nojauta par šo stāstu izplatīšanos, tajā neiesaistījās un netika iesaistīti.

- Bula, Dace (2016). Narratives of Unwanted Change: Nostalgia in a Latvian Former Fishing Village. *Journal of Folklore Research*, No. 53(3), pp. 205–232.
- Bula, Dace (2022). Vides stāsti Daugavas lejtecē. Bula, Dace (zin. red.). *Dzīve līdzās ostai*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 66.–94. lpp.
- Čākurs, Jānis (1992). "Rīga, Rīga, kas tā Rīga". *Literatūra un Māksla*, 06.11., 6. lpp.
- Degh, Linda (2001). *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dorson, M. Richard (1971). Is There a Folk in the City? Paredes, Americo; Stekert, J. Ellen (eds.). *The Urban Experience and Folk Tradition*. Austin, London: The University of Texas Press, pp. 21–52.
- Dundes, Alan; Pagter, Carl R. (1975). *Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Austin TX: University of Texas.
- Eņiņš, Guntis (1991). Mūsaiķu leģendas Latvijā. *Sestdiena*, 07.12., 13. lpp.
- Eņiņš, Guntis (1992). Nozagtā vecmāmiņa. *Sestdiena*, 22.02., 9. lpp.
- Garda-Rozenberga, Ieva (2010). Dzīvesstāsts un folkloras: teksts, konteksts un interpretācija. *Letonica*, Nr. 20, 5.–15. lpp.
- Garda-Rozenberga, Ieva (2013). Folkloras lietojumā: radio SWH Melnā humora top daudz. *Letonica*, Nr. 26, 9.–23. lpp.
- Grīnfelds, Nilss (1952). Padomju masu dziesmas attīstības aktuālie jautājumi. *Karogs*, Nr. 6, 628.–639. lpp.
- Kalpiņš, Voldemārs (1956). Lielā pārbaudījuma dienās. *Literatūra un Māksla*, 12.02., 3. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (1984). Pilsētnieciskā mentalitāte mūzikā. *Literatūra un Māksla*, 12.10., 6. lpp.
- Klotiņš, Arnolds (2001). Un viena meita Rīgā dzied... *Latvijas Vēstnesis*, 28.07., 1., 7. lpp.
- Krišjāņa Barona konference 1992. Programma. [bez dat.]. LFK.
Pieejams: <http://lfk.lv/krisjana-barona-konference/1992#programma> [sk. 01.02.2024.].
- Krogzeme-Mosgorda, Baiba (2010). Atmiņas par bērniņu Purvciema pagalmā pagājušā gadsimta 40.–50. gados. *Letonica*, Nr. 20, 64.–82. lpp.
- Kursīte, Janīna (2001). Rīga latviešu folklorā un dzejā. *Jaunā Gaita*, Nr. 225, 18.–21. lpp.
- Oļšteina, Ilze (1992). Šodien – Krišjāņa Barona dzimšanas diena, bet vakar Zinātņu akadēmijas telpās notika tradicionālā folkloristu konference. *Latvijas Jaunatne*, 31.10., 1. lpp.
- Ozoliņš, Gatis (2023a). Dzīvot pilsētā: pilsētas folkloras naratīvi. *Letonica*, Nr. 50, 116.–132. lpp.
DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.06.
- Ozoliņš, Gatis (2023b). Pilsētas pieradināšana: Krišjāņa Barona konference 2022 "Pieredze pilsētā". *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1(118), 162.–170. lpp.
DOI: 10.22364/lviz.118.08.
- Ozoliņš, Gatis (2023c). Pilsētas teikas. *Nacionālā enciklopēdija*, 09.07.
Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/172399-pils%C4%93tas-teikas> [sk. 01.02.2024.].
- Ozoliņš, Gatis (2023d). Pilsētas teikas Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*, 09.07.
Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/172404> [sk. 01.02.2024.].
- Pakalns, Guntis (1992). Mūsaiķu leģendas. Nepamanītā folkloras? *Sestdiena*, 11.07., 11. lpp.

- Pakalns, Guntis (1998–1999). Piedzīvojumi ar automašīnām. *Fokuss*, 30.12.–06.01., 24. lpp.
- Pakalns, Guntis (1998a). Jautras un briesmīgas Ziemassvētku teikas. *Fokuss*, 23.–29.12., 26. lpp.
- Pakalns, Guntis (1998b). Lidmašīnas un lidošana. *Fokuss*, 10.–16.12., 11. lpp.
- Pakalns, Guntis (1998c). Mūsdienu teikas par aktīvo un pasīvo atpūtu. *Fokuss*, 22.–28.10., 26. lpp.
- Pakalns, Guntis (1998d). Dažas mūsdienu teikas par ārzemju ceļojumiem. *Fokuss*, 22.–28.10., 16. lpp.
- Pakalns, Guntis (1999a). Mūsdienu teikas par sīkajiem zagļiem. *Fokuss*, 05.–11.02., 30. lpp.; 12.–18.02., 30. lpp.
- Pakalns, Guntis (1999b). Mūsdienu teikas par drošu un nedrošu seksu. *Fokuss*, 14.–20.10., 22. lpp.; 21.–27.01., 27. lpp.
- Pakalns, Guntis (2006). Kādas ir teikas mūsdienās? *Dabas un vēstures kalendārs 2007*. Rīga: Zinātne, 153.–162. lpp.
- [Red.] (1991). Apzināsim mūsdienu folkloru. *Sestdiena*, 07.12., 9. lpp.
- Reidzāne, Beatrise (1995). Latviešu folkloristika modernisma un postmodernisma sadurā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa*, Nr. 9/10, 1.–3. lpp.
- Rozenbergs, Jānis (1999). Reālais un idealizētais Rīgas tēlojumā latviešu klasiskajās tautas dziesmās. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 38.–61. lpp.
- Rozenbergs, Jānis (2003). Idealizētais un reālais Rīgas tēlojums latviešu klasiskajās tautas dziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā. *Letonica*, Nr. 9, 5.–43. lpp.
- Rozenbergs, Jānis (2005). Idealizētais un reālais Rīgas tēlojums klasiskajās latviešu tautasdziesmās. Rozenbergs, Jānis. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne, 273.–309. lpp.
- Sams, Mārtiņš (1921). Par etnogrāfisko fotogrāfiju V. *Fotogrāfijas Mēnešraksts*, Nr. 5, 122. lpp.
- Smith, Paul (1983). *The Book of Nasty Legends*. London, Boston, Melbourne, Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Šmidhens, Guntis (1991). Pilsētas teikas Rīgā. *Sestdiena*, 07.12., 9. lpp.
- Šmidhens, Guntis (1992). Pilsētas teikas Rīgā. *Sestdiena*, 22.02., 13. lpp.
- Tezaurs.lv. [bez dat.]. *Masu dziesma*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/masu%20dziesma> [skatīts 01.02.2024.].
- Veldre-Beldava, Aija (1973). Latviešu tradicionālās kultūras pētīšana pašreizējos apstākļos. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 15, 37.–45. lpp.
- Vītolīņš, Jēkabs (1976). Tautas mūzikas daudzkrāsainība. *Literatūra un Māksla*, 11.12., 12. lpp.
- Zandere, Inese (1991). Mūsdienu leģendas. [Saruna ar Bengtu af Klintbergu]. *Sestdiena*, 17.08., 1., 5. lpp.
- Wirth, Louis (1938). Urbanism as Way of Life. *American Journal of Sociology*, No. 44(1), pp. 1–24.